

Congres moedertaaldidactiek Lüneburg 1979 – Een tripel- soonlijk verslag

1 januari 1979

Auteurs: Johan Eimers, Frans Peeters, Jan Sturm

Volume: 10

Nummer: 6

Pagina's: 6-18

Documenten

- [moer_jrg10_058.pdf](#)

johan eimers frans peeters jan stur m taaldidactiek congres moedertaaldidactiek
luneburg 197 9 in Duitsland een tripe l persoonl ijk ver slag ook in west Duitsland
is het moedertaalonderwijs in beweging de auteurs van dit artikel bezochten een
vierdaagse bijeenkomst over taaldidactiek in luneburg wat sfeer en organisatie be-
treft verschilde het nogal van een von conferentie maar de problemen waren voor
nederlandse waarnemers wel degelijk herkenbaar vandaar dit verslag in moer met
veel informatie in tamelijk beknopte vorm de lezer zal voor zichzelf wel uitmaken
wat wij kunnen leren van de ontwikkelingen in de bondsrepubliek de literaturop-
gave moet het gein teresseerden mogelijk maken zich verder te verdiepen in wat
er over onze oostgrens gaande is in het moedertaalonderwijs 1 i n l e i d i n g kre-
gen een monumentale uitwerking tot een lij vig leerboek van de projektorien-
tierung van het in het nog winterse luneburg een stad van nog du d i deutschunter-
richt geen 100 000 inwoners ca 50 km ten zuidoosten het aantal van zeker 150
deelnemers in luneburg van hamburg was de padagogische hochschule was
aanzienlijk hoger dan in bochum 3 de kleinste van de brd vergeleken bij onze on-
der die deelnemers was ook hubert ivo pro pa s nog een heel instituut in de week
van 26 fe fessor in de vakdidactiek te frankfurt met zijn bruari tot 2 maart
gastvrouw voor het derde sym kleine staf hij is de geestelijke vader van de hes po-
sium deutschdidaktik de reeks begon no sische rahmenrichtlinien 4 die ondanks
de poli vember 1974 in neurenberg congres 2 was in tieke ondergang ervan bij
veel vakgenoten nog bochum november 1977 naar frankfurt in 1981 gezag hebben
en bewondering afdwingen de te voor het vierde symposion neur daarvan ac-
cordeert goed met projektorien ernst nundel2 de initiatiefnemer in 1974 was
tierung ivo hield na schlotthaus openingsrede toen nog verbonden aan de ph in
luneburg wer 2 een bescheiden en lichtvoetige bijdrage eigen ner schlotthaus de
hoofdvoorbereider van dit lijk zou niet hij maar peter heintel daar moeten congres
die de openingsrede hield is het nog staan vond hij een waardevolle tip heintel

met Nundel en Schlotthaus als hoofdauteurs heb 1978 is een hoogst belangrijk werk waar we in ben de Grund en de Fo gekurs behr e a 197 2 Nederland aandacht aan moeten gaan geven de 1975 overwegend vanuit Luneburg gestalte ge ze oost-enrijkse filosoof zuivert ons denken ove r 6 de wetenschaps theoretische plaatsing van een schijn een worsteling hoe greep te krijgen op vakdidactiek nevelige be-grippen als communicatie en de vertegenwoordigde instituten noemen we hand-lung dat leek ons als waarnemers het ge niet wel de aanwezigheid van enkele vertegen beuren zelf van dit congres de eerste afdeling woordigers van uitgevers er was in de congres van het aanstonds volgende hoofdstuk waarin week een vrij uitgebreide tentoonstelling van uit wij ons voorlopig verslag bieden is er vol mee en gaven voor het du hebben wij dan ook het zwaarste gemaakt dat het ph docen-ten waren die ermee begonnen bij zulk een worsteling hebben para universitaire werkte door in de dd d i deutschdidaktik g e instituties zekere voordelen boven de universitei richteid van de deelnemers en de bijdragen dat ten zelf als die bij de zeer uiteenlopende be er bruggen moesten worden geslagen naar de zugs weten-schappen te rade gaan van communi praxis werd in bochum reeds en nu opnieuw ge catieleer informatica semantiek functieleer postuleerd de praxis deutsch-waarnemer oor noem maar op wordt de interdisciplinaire span deelt dat het dageli-jkse werk van de leraar moe ning zo groot dat het niet in werken met studen der-taal benauwend afwezig was op dit congres ten bij elkaar te houden is de para uni-versitaire lohr 1979 de weinige dragers van dat ambt institutie is wat lichtzinniger en leunt gemakke kwamen niet aan hun trekken en klaagden er dui lijker aan te-geen uiteenlopende bezugs weten delijk over schappen en biedt een beeld op zo n congres lohr voelt eigenlijk meer voor regionale confe van moedig onderzoek op nauwelijks bekend ter renties waar leraren en vakdidactici zich concreet rein vak-didactisch over lesinhouden en programma ons beeld is voorlopig de voor en naverzorging onderdelen buigen zijn hoofdverwijft is echter in van deze symposia is uitstekend gegeven door de oude universitaire dichotomie ook in luneburg zijn er opnamen gemaakt die in ons land ook tot stikkens toe doorwerkt harro michaelis de redacteur van Jahrbuch 1978 in de structuur van de mo opleiding sprache heeft toegezegd het jaarboek dat de reeks zal literatur die oude rijk van jaarringen voorziene voortzetten eveneens te redigeren voor wie er echte vak stammen bleven in de luneburgse bij ernstig op studeren wil zijn de uitgaven met be dragen bijna helemaal buiten beschouwing trekking tot en rond de ingetragen-er vereen het is duidelijk dat de projektorientierung en wat symposion deutschdi-daktik is geworden de richtlijnen in hessische stijl de blik meer een der mogelijkhe-den om als buitenlander enig richtten op allerlei communicatiesituaties de inzicht te krijgen in het oeverloze duitstalige meer dan 30 congreslezingen werden weliswaar schrifttuin aangaande de taal om in te leven 8 gekanaliseerd in 4 sec-ties met duidelijke koppen erboven maar de toehoorder op dit congres trof 2 1 communicatie ervaringen o p scho o l bij een keuze uit alle vier de secties overal dezelfde middenstof communicatie als woord en be 2 1 1 gripsveld dus met afleidingen en synoniemen in de brd vind je een boeiende en bloeiende en een tweede woord en begripsveld was daar analysepraktijk gericht op alledaagse en schoolse mee nog weer verstrengeld handlung 5 tot en taalgebruikssituaties in

nederland dringt daarvan met de vooraan in de mond liggende abstracte wel het een en ander door het inmiddels be constructie das handlungsfeld schule in the roemde artikel van ehlich en rehbein over de retisch perspectief was dat vaak genoeg aanwezig communicatie in een restaurant ehlich rehbein nog vaker kregen we een verslag van onderwijsge 1972 fungeert in nederlandse opleidingsituaties bonden onderzoek naar de taal van alledag in bijna als classic veel minder lijken de resultaten zijn totaliteit voorlopig nog nergens in kaart ge van hun analyse in het kader van hun project bracht achter dat ondoorzichtige bos zijn de aan kommunikation in der schule kids hier opge de universiteit hoe langer hoe dikker geworden pakt te worden zie goeppert 1977 36 114 bomen de taalkunde en de letterkunde schuil toch bevatten die ook interessante en relevante gegaan observaties en interpretaties de moeilijkheid van een vakdidacticus kan daar vrede mee nemen als het werk van ehlich en rehbein en ook van hun het bos van alle belangrijke kanten uit verkend is navolgers is dat ze bijna nooit toekomen aan een komt de glorie van de bomen wel weer tevoor vertaling van hun resultaten naar het dagelijkse handelen van onderwijsgeveden in de onderwijs communicatie behr e a 1972 de hoofdstukken leersituatie men sluit meestal af met een para over sociaal bepaalde factoren bij taalverwerving graafje over consequenties voor de onderwijs en taalhandelen en communicatie in pedagogi praktijk maar blijft daarbij steken in algemeen sche contexten geschreven nu is hij weer leraar heden die zeker niet direct toepasbaar zijn dat is op een basisschool en daar heeft hij samen met hoofdzakelijk te verklaren uit de sterk linguï s een collega uit een eerste klas in de onderwijssi tische talige invalshoek die ze op basis van hun tuatie vanuit een nulfase zoals hij dat noemde deskundigheid kiezen aan de door de lwg ge gekeken naar de communicatie dat lijkt overi introduceerde kwartslag een herinterpretatie gens wat overdreven getuige de genoemde van de resultaten van de talige analyse in onder hoofdstukken was hij wel degelijk geschoold in wijskundige termen komen ze niet toe vgl ten gericht observeren via systemen a la flanders en brinke 1974 bel-lack9 e a bijvoorbeeld wat heeft hij gezien ook het symposium deutschdidaktik kende een en geconcludeerd sectie talig handelen interactie onderzoek de 1 in het onderwijs zelfs als dat als belangrijkste meeste bijdragen konden gerekend worden tot de doel heeft de mondigheid van de leerlingen krijgt school van ehlich rehbein twee ervan vielen een leerling heel weinig kans anders als luisterend daar duidelijk buiten peter gronwoldt sprak te communiceren om over zelfstandig actief over interactievaardigheid als cultuurtechniek communiceren maar te zwijgen toch kun je aan onder cultuurtechnieken worden vaardigheden alles merken dat leerlingen daar behoefte aan als lezen en schrijven als technische vaardigheid hebben dus verstaan ook rekenvaardigheid is n cultuur 2 die toestand is blijkbaar niet bewust gewild techniek dat klinkt als een programma naast door de meeste leraren integendeel aanvankelijk technisch en voortgezet lezen en 3 de oorzaak ligt in het eigen karakter van de schrijven ook aanvankelijk en voortgezet onder klas als grote groep uit ervaring weten leraren wijs in interactievaardigheid met eenzelfde priori dat communicatie in de klas zeker als het gaat teit als lezen en schrijven ook ingendahls voor om moeilijke vakken zaakvakken een inge dracht lijkt een programma in te houden taal wikkeld opgave is daarom nemen ze de

touw verwerving is verwerven van ervaringen taal on tjes zelf stevig in handen daarmee de leerlingen derwijs als hulp bij het opdoen van ervaringen in een luis-terende en of reagerende rol drukkend de titel van de laatste bijdrage toont al aan dat 4 de spanning tussen de behoeften van de leer de scheidslijn tussen talig han-delen interactie lingen en de rol die ze opgedrongen krijgen kan onderzoek en het thema van een andere sectie opgeheven worden door ze net zoals je ze schrij taal-wetenschap taalverwerving taalonderwijs ven en lezen leert de verschillende com-munica erg vloeiend is daarin kwamen dan ook twee tieve vaardigheden die de in-teractie in een grote duidelijk verwante lezingen voor cordes sprak groep vereisen aan te leren daar biedt nu juist de over communicatietraining een nieuw terrein klassesituatie tal van mogelijkheden voor voor het moedertaalonderwijs en vogel behandel in een experiment dat in een eerste klas begon en de de mogelijkheden en grenzen van moederial dat nu al in de derde klas zit heeft gr nwooldt onderwijs dat gericht is op ervaringen en hande veel aanwijzingen verkregen die zijn hypoth-eses lingen zijn aangrijpingspunt was een analyse van bevestigen hij ging bij zijn onderzoek uit van een taalboekjes voor de basisschool gedifferentieerde leraarsrol door onderscheid te in de volgende paragrafen behandelen we enkele maken tussen status positie en situatierollen belangrijke gedachten uit de genoemde voor de statusrol van de leraar wordt bepaald door de drachten maatschappij waarin wij leven de positierol door de school als institutie naar de mening van 2 1 2 gr6n-woldt is het leraarsgedrag dat samenhangt de zichtbare behoefte aan actie en in-teractie bij met deze twee rollen nauwelijks te veranderen leerlingen al in de eer-ste klassen van het basison als je dat zou willen zou je tegelijkertijd maat derwijs die moet je in je moedertaal onderwijs schappij en school moeten veranderen maar ge uitbuiten volgens gronwoldt hij is leraar drag dat samenhangt met de situ-atierol hij sprak geweest aan de pedagogische hochschule en heeft ook van func-tierol is wel te veranderen over in de basiscursus voor moeder taalleraren talige dat gedrag kan namelijk de groep zelf beslissen 8 de interactieregels en rollen die daarmee samen moeite waard het te proberen hangen kunnen door de groep zelf opgesteld en een hoopgevende observatie was ook nog dat toebedeeld worden dat kunnen eersteklassers leerlingen die eenmaal een rol hadden vervuld zelfs zoals bleek in gr nwooldts experiment bijvoorbeeld discussieleider als discussiedeelne de start lag bij een vraag van een leerling tijdens mer veel beter functioneerden gr nwooldt werkt een kringgesprek waarom de lerares nooit d r vin met zijn experi-ment in een grote stadsbuurt met ger opstak dat was snel duidelijk als de lerares veel anderstaligen ook die laatsten raakten dui d r vinger opstak wie moest d r dan de beurt ge delijk bij het onderwijs en de interactie betrok ven al werkende kwamen de lerares en de leer ken lingen tot een groot scala van leraarsfuncties die evengood door leerlingen overgenomen konden 2 1 3 worden omdat ze bijvoor-beeld niet direct met ingendahl 10 is een echte vakdidacticus hij heeft macht of er-varing te maken hadden procedure heel wat publikaties op zijn naam staan op dat bewaker bij het kringgesprek inhoudelijke be terrein en een schoolboekenschri-ijver waker zijn we nog met het thema bezig rap ook op het sym p osium confron-teerde hij ons porteur referent oefeningsleider enz al die rol met onderwijsleerma-teriaal dat hij samen met len worden door de groep steeds opnieuw ver collega s

aan het ontwikkelen is het betrof een deeld zodat alle leerlingen afwisselend alle rollen lessenblok vermoedelijk wel voor 15 jaar en ou vervullen dat biedt de leerlingen de kans zich in der over het thema opvoeding dat thema wordt allerlei interactievaardigheden te oefenen en ge als het ware weer opgedeeld in vier sub thema s zien gronwoldts onderzoeksresultaten met suc waaraan de leerlingen voornamelijk in groepen ces we gaan nu niet in op de manier waarop w erken eigen ervaringen met opvoeding thuis en gronwoldt toetste of leerlingen hun vaardighe op school een onderzoek van allerlei teksten den vergroten dat is nogal een ingewikkelde spreekwoorden een negentiende eeuwse tekst vraag een probleempje daaruit stippen we aan uit een schoolboekje een schoolreglement een ook gronwoldt stuitte op het probleem dat op stukje uit een boek over vakdidactiek naar de er pervlakkelig gezien leerlingen niet naar elkaar onderliggende opvoedingsdoelen en opvattingen luisteren en niet op elkaar ingaan een onderzoek naar verhoudingen in opvoedings gronwoldt kan vrij duidelijk aantonen dat leer relaties als leerling ben je meestal object van de lingen wel degelijk luisteren en op elkaar ingaan opvoeding kun je ook subject zijn hoe ziet een maar dat het probleem hem voornamelijk zit in goede opvoeding eruit het feit dat leerlingen er moeite mee hebben de het materiaal van Ingendahl c s doet een beetje ontwikkeling van het thema bij te houden als denken aan een boek als tussen de regels meije ze hun ei nog niet kwijt zijn als je een protocol rink vos 1977 1978 1979 de auteurs daarvan nauwkeurig analyseert zie je dat de meest losse zijn vast wel bij ingendahl te rade gegaan maar opmerking altijd wel te binden is aan een vroege Ingendahl geeft een groter scala van verwerkings re fase uit het gesprek vormen en hij geeft een niet altijd even gemak het materiaal dat gronwoldt bood was zeer rijk kelijke theoretische onderbouwing d aarbij sluit nog een enkel punt in de discussie gaf hij toe hij aan bij de ideeën van mead en het symbo dat de keuze voor zijn manier van werken in we lisch interactionisme vanuit die theorie merkt zen ook een politieke is lezen en schrijven leren ingendahl terecht op dat het moedertaalonder maken misschien individuen mondig interactie wijs onder invloed van opvattingen over com vaardigheid maakt groepen mondig met allerlei municatie verschraalt er wordt veel te veel van voorbeelden kon hij laten zien dat zijn experi uit gegaan dat communicatie een kwestie is van mentele klas als groep mondig is voor de betrok actie reactie de zender verpakt een gedachte in ken lerares was dat zo nu en dan zeer bedreigend taal de ontvanger pakt uit stelt een reactie op zij kan en dat gebeurt ook voor alles wat ze verpakt die in taal enz dat leidt tot moedertaal doet en laat in de kring ter verantwoording ge onderwijs dat leerlingen taal als verpakkingsmate roepen worden die kring vormt als het ware een riaal aanreikt en leert gebruiken verzamel maar tegenmacht ten opzichte van haar leraarsmacht zoveel mogelijk taalelementen en structuren sla in hoeverre de maatschappij mondige groepen to die maar op want ooit kunnen ze wel eens van lereert moet nog blijken het is in ieder geval de pas komen daartegenover stelt ingendahl dat 9 communicatie een proces is waarbij de partners wellicht leren of het mogelijk is moedertaalon steeds het eigen gedrag en dat van de ander aan derwijs zo op te zetten dat leerlingen taal echt het interpreteren zijn wat je zegt is niet alleen ervaren als instrument om ervaringen op te doen maar het uiten van gedachten maar tevens

een en te ordenen tevens kan hij ons inzicht ver interpretatie van de ander en van jezelf en je schaffen in de relatie theorie ontwikkeling van eigen ervaringen aan de ander verwerkkelijk je je onderwijsleermiddelen zelf daarom zegt ingendahl in zijn wat hoogdra vende filosofische stijl taal is een levensvorm 2 1 4 een bewustzijn om je eigen werkelijkheid op te er waren gedachten van nog andere sprekers op bouwen en er uitdrukking aan te geven een mo overeenkomstige wijze op papier gekomen die gelijkheid dus om je leefwereld te ervaren en die waren echter spon- taan versmolten met visie op leefwereld en andere ervaringen tot uitdrukking ned- erlands didactische spanningsvelden de visie te brengen drager in casu jan sturm is bereid om er een af in ingendahl zijn opvattingen spelen teksten in zonderlijk arti- kel van te maken i n moer 1980 de breedste zin des woords een uiterst belangrij ke rol hij wil dat de moedertaal didactiek instru 2 2 over taa lachte rsta nd e n t aal- compens atie z menten ontwikkelt waarmee ervaringen die in en achter teksten lig- gen geanalyseerd kunnen wor de code leer elaborated restricted van basil den door leerlingen dat moet dan het aangrij bernstein is in duitsland al rond 1965 geimpor pingspunt zijn voor de leerling om zijn eigen er va teerd door p m roeder en ontwikkeld door ringen door praten en schrijven verder uit te wer ulrich oever- mann¹³ die de in onze oren bar ken te corrigeren en te vervolledigen baars klink- ende vakterm muntte schichtenspezi na deze uiterst beknopte weergave van een as fisch het werd een stroom van literatuur over pect van ingendahls opvattingen het loont zeker dat zo opzichtig maatschappelijk relevante de moeite daarvan bred- er kennis te nemen als de thema was er nieuws van dit front op het con handel- ingen van het symposium gepubliceerd gres worden nog een tweetal opmerkingen uit het betrekkelijk weinig er werd nogal eens gemees materiaal dat ingendahl pre- senteerde blijkt onzes muil als de kindertaal die het voorwerp van om inziens dat hij van zijn leerlingen nogal wat theo slachtig onderzoek was geweest schichten- spezi retische kennis vraagt anders zullen leerlingen fisch rijke lui s kinderen taal bleek slechts twee toch niet veel kunnen doen met opdrachten als lezingen had- den veel of alles te maken met het welke situatie welke rolbetrekking is hier aa n oude thema de orde hoe voelt de spreker zich in die rol elisabeth feldbusch lingui ste uit paderborn welke ervaringen heeft de spreker opgedaan stelde een leegte vast waarvan wij ons in neder met normen hoe staat hij daar tegenover land ook bewust kunnen worden politici en wet welke ervaringen en beslissingen zouden geleid gevers hadden enige jaren de mond vol over de hebben tot het gedrag dat geuit wordt in wel gelijke kansen projecten en bestuurlijke maatre ke formulering- en herken je een bepaalde waar gelen die daarop inspeelden hadden enkele jaren dering van de spreker en zijn leefwereld hoe betere kansen dan welk voors- tel ook en nu zou je dat in dezelfde omstandigheden anders nog voor de lan- glopemde projecten waren afge kunnen formuleren sloten zit er opeens geen poli- tieke munt meer in ten tweede het werd niet erg duidelijk op grond er wordt over gezwegen waarvan lngendahl zijn teksten selecteert dat is met veel overtuigdheid klaagde de spreekster de jammer want zo breng je zowel je leerlingen als voorvechters aan van de differentiatie hypothese je collega gebruikers van je mate- riaal in een af w labov 14 al te eenzijdig volgend verdedigden hankelijke positie je werkt er niet aan mee dat een aantal sociolinguïsten bijna romantisch de leerlin-

gen en leraren zelf hun teksten gaan zoe zaak van de unterschicht die mensen zijn niet ken maar ja dat is vanuit het standpunt van een tweede rangs ze gebruiken hun taal anders maar schoolboekenschrijver niet zo verbazingwekkend in hun omstandigheden adequaat nadat er uit de hoek van taalkundigen dergelijke verdedigingen van de experimenten van gr nwooldt verwacht van burgers hadden geklonken aan wie ten on ten we nogal wat lngendahl zijn bijdrage kan rechte allerlei tekorten werden aangewreven 10 du rfden de politici hun aandacht te on tt rekken ehkert deed verslag van een onderwijsproces zo aan de compensatieproblematiek als hij dat met enkele collega s voor een groep de overspannen mening dat de deficiet bestrij oudere leerlingen realiseert dat onderwijs heeft ding het meest eigenlijke middel was om de maat als basisgedachte dat in onze industriële samenle schappelijke ongelijkheid te bestrijden vond ving de overheid en het bedrijfsleven voortdurend evenmin genade in dit vurig betoog wat nodig bezig zijn op het gebied van de massacommunica blijft en met kracht moet worden nagestreefd tie hun macht uit te breiden de derde machts niet kinderen laten in de taalarmoede waarin ze factor in ons bestel de mondige burger heeft zijn maar hen systematisch wennen aan geva vergeleken met de beide machtsgegiganten staat en rierde adequate taal bedrijfsleven belachelijk weinig invloed opgroeiende leerlingen zijn al bij voorbaat aan de dezelfde thematiek speelde een grote rol bij een beïnvloeding door massacommunicatie overgele persoon van heel andere signatuur de auteur van verd het onderwijs waar ehkert verslag van deed een moedertaal didactiek die het hele terrein be is erop gericht de leerlingen inzicht te geven in strijkt hermann helmerts 15 om maar een feit te het verschijnsel en ze daardoor op te voeden tot noemen in wolfrum 1972 wordt hij meer dan 60 minder afhankelijke consumenten de inzicht en keer geciteerd terwijl r obert ulshofer en erika worden bereikt in een projectmatige aanpak uit essen maar de helft halen of daaronder blijven gaande van de positie van de individuele burger toen helmerts ordinarius werd in oldenburg is er onderzoeken leerlingen min of meer zelfstandig waarschijnlijk wat gebeurd hij kwam te staan bo de invloed van radio televisie en lectuur ven een staf voor wie de maatschappelijke rele ehkert ging nauwelijks in op de didactische aan vantie een van nature geldende waarde was en de pak maar benadrukte in zijn referaat vooral de senior heeft zich aan deze norm aangepast nu leerresultaten dat kwam neer op een bewogen kan hij geen drie woorden uitbrengen over didac pleidooi voor media onderwijs leerlingen hebben tiek of de kansgelijkheid komt al naar voren in er recht op zich bewust te worden van de volgen bochum 1977 was het al hetzelfde de kenmerkende gevaren van massacommunica schlotthaus reageerde toen afdoende s wirft h tie vor unter dem etikett demokratischer bildung er is alti jd sprake van eenrichtingsverkeer het nichts anders als die alte gymnasiale b ildung informatiekanaal kan daardoor gemakkelijk o a zu fordern den scheler als curriculare Instanz door de overheid en het bedrijfsleven als machts dabei aber zu vernachl ssigen s toen het in lii instrument misbruikt worden neburg weer precies in hetzelfde gat draaide was massacommunicatie legt steeds meer beslag op er een van de weinige keren een lichte pijnlijk onze vrije tijd waardoor het individu nauwelijks heid te constateren bij de beleefd blijvende reac meer de vrijheid heeft die tijd naar eigen behoef ties op de lezing van helmerts het is jammer dat te te

besteden deze man van onmiskenbare grote verdiensten door reclame televisie lectuur etc wordt een zijn autoriteit zoekt te handhaven door het ha vals schijnbaar samenhangend beeld van het be meren op een betrekkelijk laat bij anderen gevonden staan gegeven de vanzelfsprekendheid van het den aambeeld gegeven totaalbeeld laat geen ruimte voor veranderingen 2 3 massacommunicatie en maatschappijkritiek tegelijkertijd krijgt de massacommunicatie een compensatiefunctie voor alle niet bevredigde in de serie omgaan met teksten kwamen twee re verwachtingen en behoeften in het dagelijkse beferaten voor over de doelstellingen en mogelijk staan worden in plaats van maatschappelijke op heden van onderwijs in over massacommunicatie lossingen surrogaten aangeboden klaus ehlert r deutschlehrer aan een groot amusementsprogramma s confronteren de ont schoolcentrum in bremen kwam met erfahrung vanger met overzichtelijke situaties en perfect op gen aus einem leistungskurs zum thema massen geloste problemen ze suggereren betrokkenheid kommunikation en hans dieter kubler van de waardoor men zich gemakkelijk identificeert pad hochschule te munster ging in op de vraag maar in plaats van echt mee verantwoordelijk te ist gegenoffentlichkeit noch ein ziel schulischer zijn blijft men in werkelijkheid passief en gei so medienp dagogik leerd 11 de massacommunicatie heeft een individualise omgaan met de werkelijkheid bleek op de school rend isolerend effect en werkt vereenzaming in geen ruimte te zijn men kan zich voorstellen dat de hand fanclubs betekenen vrijwel nooit enige op dit punt ook op veel andere scholen een mis sociale binding tussen geïnteresseerden ze dienen lukking dreigt de gemiddelde school kenmerkt slechts het tot stand brengen en stabiliseren van zich door onvrijheid en het is de vraag of in zo n een consumptiepatroon situatie leerlingen ooit kunnen leren hun eigen vooral de reclame heeft beangstigend veel in keuzen te maken daarom concludeert kubler vloed op het bestaan van de vrije burger gewoone ook dat waar media onderwijs gegeven wordt na tensconflicten worden gesuggereerd en een vals een fase van progressieve euforie het accent niet schuldgevoel opgeroepen bij het niet gebruiken meer ligt op het kritisch omgaan met de program van bepaalde producten aanwijsbare leugens en ma s maar dat men zich beperkt tot vrijblijvende openlijke misleiding zijn aan de orde van de dag technische informatie ze worden niet bestraft integendeel de produ het project van kubler mislukte ook door weer cent kan de kosten van zijn valse voorlichting standen bij de leerlingen zelf in veel gezinnen voor de belasting aftrekken we betalen er zo heeft de tv een sociaal therapeutische functie doende allen aan mee voor de frustraties die men dagelijks oploopt de doelstellingen van ehlert zijn wel duidelijk wordt in de tv programma s een zekere compen van dit soort gevaren wil hij zijn leerlingen be satie gevonden en voor jongeren geldt dan weer wust maken hier wil hij ze tegen wapenen dat het vooral de onvrije omstandigheden op na zijn referaat werd met nadruk de vraag gesteld school zijn die een frustrerende werking hebben of dit soort onderwijs nu wel werkelijk in het be daarom verweren leerlingen zich al of niet be lang van de leerlingen is is door onderzoek aan wust tegen een negatief kritische beschouwing te tonen wat in dit opzicht de reele behoeften van tv programma s in de hier bedoelde existen van de leerling zijn academiscfrre vragen die tiele functie hebben die programma s juist een leidden tot een wat wrevelige stemming tijdens grote

betekenis voor ze de discussie kubler concludeert dat maatschappij kritische media pedagogiek in de school weinig kans van dezelfde vragen kwamen met wat nuances in de slagen heeft enerzijds laat de onvrijheid binnen lezing van h d kubler terug hij vertelde over de school echte kritiek nog minder toe dan daar zijn ervaringen met een overigens mislukt project buiten anderzijds zullen leerlingen zich verzetten dat gericht was op de functie van televisie in het als die kritiek zich richt op wat hun buiten gezin met zijn studenten had hij zo mogelijke school nog enige surrogaat troost biedt voor de den van mediapedagogiek willen onderzoeken negatieve dagelijkse ervaringen in de school waar het project was uitgevoerd had men daarmee twee dingen op het oog 3 spelling en schoolboeken 1 de leerlingen leren kritisch en onafhankelijk andere problemen dan de onze om te gaan met wat de tv biedt ze gaan er naar eigen behoeften en belangen gebruik van maken het symposium was zo georganiseerd dat men 2 de leerlingen leren zelf media apparatuur te dagelijks op dezelfde tijden uit verschillende hanteren waardoor ze alternatieve communicatie lezingen een keus kon maken twee zaken tiemogelijkheden ontwikkelen achtten de voorbereiders en de deelnemers echter de onder 2 bedoelde activiteiten zouden de onbelangrijk genoeg om daaraan plenaire bijeenkomst 1 genoemde kritische instelling moeten bein komsten in de avonduren te wijden de ene keer vloeiden was het thema spellingvereenvoudiging en de de mislukking van het project heeft verschillende volgende avond was er een forum bijeenkomst oorzaken in de eerste plaats bleek het zelfstandig belegd over de officiële controle op het invoeren dig werken met de video apparatuur op probleem van schoolboeken beide zaken bleken van men te stuiten toen leerlingen de schoolse actuele onderwijspolitieke betekenis te zijn ze bleven lichte gingen registreren de video cassette met tijdens het gehele symposium onderwerp van een weergave van een conflict tussen een leraar discussies en dat resulteerde in het aannemen van een leerling werd door de schoolleiding in enkele resoluties tijdens de slotbijeenkomst slag genomen voor dit kleine stukje zelfstandig 12 de spellingstrijd in de duitstalige landen lijkt in concentreert zich het onderwijs in zijn aandacht vele opzichten op die in nederland en vlaande zijn didactiek en dus ook zijn selectie daarmee ren meer dan honderd jaar maakt men zich al levert de school een bijdrage aan de maatschappelijke druk voor het vereenvoudigen van spellingregels lijke ongelijkheid leerlingen worden onderwor die onnodig ingewikkeld onlogisch en daardoor pen aan het regime van de toegespitste moeilijk moeilijk te leren zijn ook in het duitse moeder heden en leren vooral dat het beheersen van de taalonderwijs vormt het al of niet beheersen van regels en dus de bekwaamheid tot oordelen over de spelling een belangrijk selectiecriteria naar anderen slechts het bezit zijn van enkelen de verhouding wordt ook daar erg veel tijd gestoken moeilijke spelling heeft daarmee een heel eigen in het onderwijs dat gericht is op zuiver spellen functie gekregen in het onderwijs dat gericht is en ook de duitse leraren kunnen slechts zelden op conservering van de maatschappelijke verhouding tevreden zijn over de resultaten van hun onder dingen het is waarschijnlijk daarom dat ook in wijs blijkens een onderzoek van het max planck de duitssprekende landen de reacties op voorstel instituut in 1972 is maar vier procent van de lera len tot spellinghervorming niet mis zijn de ver ren ervan overtuigd dat hun leerlingen de

regels nieuwers worden uitgemaakt voor halve analfa na het gevolgde onderwijs ook beheersen beten samenzweerdere orthografie revolutio de spellingproblemen op zich zijn bij vergelijking nair misdadigers 9 king van het Duits en het Nederlands geheel ver tijdens de discussies over deze problematiek schillend het is aan het Nederlandse spelling kwam enkele keren naar voren dat verbetering front al weer enige jaren vrij rustig maar men zal van de situatie niet alleen gezocht hoeft te worden zich herinneren dat de laatste vereenvoudigingsden in vereenvoudiging van de spelling ook de voorstellen vooral gericht waren op de spelling spellingdidactiek verdient aandacht en kan waar van de werkwoordsvormen en die van de schijnlijk verbeterd worden daarbij komt nog bastaardwoorden hij wortsjofeur de Duitsers dat het belang van correcte spelling gerelativeerd kennen echter een heel ander probleem het met zou kunnen worden de school zou kunnen bij een hoofdletter schrijven van substantieven 8 op dragen tot een veranderende mentaliteit op dit punt bestaat een groot aantal onlogische voor gebied deze laatste doelstelling vond het minste schriften die o a inhouden dat leerlingen moe weerklank en werd zeker door de voorstanders ten kunnen onderscheiden tussen van spellingvereenvoudiging niet zo makkelijk schuld dragen schuld haben overgenomen wir lieben das schone alles sch6ne lieben wir in de resolutie over spellinghervorming aan het das schwarze brett das braune brett t eind van het symposium wordt aangedrongen op recht vinden recht bekommen de zogenaamde gematigde kleinschreibung dat mit bezug auf in bezug auf wil zeggen dat de regeling ongeveer zo zal worden das zungen r das dehnungs h als in het Nederlands bovendien besloot de over er bedenkt alles m gliche er tut alles m6gliche grote meerderheid van de deelnemers dat men sie f hrt auto er f hrt ra d voortaan in eigen publicaties en dat zijn er heel das kleine das wenige wat die kleinschreibung al zou toepassen enz eerlijk gezegd konden wij Nederlanders er maar tijdens de tweede avondbijeenkomst die gewijd moeilijk inkomen dat dit enkele spellingpro was aan het goedkeuringsbeleid voor leermitde bleem vergeleken met bijvoorbeeld de tragedie len bleek nog eens duidelijk waar in de brd de van onze moeilijke werkwoordsvormen nu zo politieke gevoeligheden liggen waar het over gaat veel aandacht en strijd verdiende anderzijds is dat in alle afzonderlijke landen van de bonds konden de Duitse collega s zich niet voorstellen republiek schoolboeken niet zomaar ingevoerd dat ook de spelling van het Nederlands nog moei kunnen worden maar ter goedkeuring eerst moe lijkheden kent het in hun ogen grootste problemen worden voorgelegd aan het kultusministe bleem is uit de wereld als de substantieven klein rium de kultusminister laat zich adviseren door geschreven worden een anonieme commissie die van elk nieuw het is duidelijk dat zowel in ons taalgebied als in schoolboek van elk afzonderlijk deel en ook van het Duitse de spellingproblematiek zich toespitst elke nieuwe druk uitmaakt of het voor gebruik op wat relatief de moeilijkste kwestie is daarop in de school in aanmerking komt pas als de uit 13 gever het goedkeuringsstempel van een deelstaat strijd en moet aan de vijf hierboven genoemde heeft kan daar het boek voor het onderwijs wor voorwaarden nog de ongeschreven aanwijzing den aangeboden in eerste instantie denkt men politieke haalbaarheid worden toegevoegd wat bij deze zorgvuldig kritische aandacht voor te ge hier het gevolg van is werd ook tijdens de soms bruiken leer-

middelen aan de in onze situatie wel felle forumdiscussie in strijd genoemd met het eens bepleite kema keur voor schoolboeken recht op vrije meningsuiting regelrechte politie in de praktijk leidt de procedure in Duitsland tot ke censure vooral tekstboeken bloemlezingen een ondoorzichtige toestand waarin ergernis wil moeten het in dat opzicht ontgelden op 7 febr 1979 de aanvraag was van 29 november zijn officieel gelden voor een goedkeuring van 1977 liet de betreffende kultusminister weten een bepaald boek de volgende voorwaarden dat de herziene zevende druk van het literaire 1 overeenstemming met de grondwet leesboek mode 1e in Baden-Württemberg niet ge 2 overeenstemming met de rechtsorde bruikt mag worden 3 overeenstemming met de leerplannen en richt zo waakt de Duitse overheid over de meningsvrijheden voor het onderwijs in de deelstaat in ming onder jongeren de meeste gevallen zijn deze verouderd en wordt al jaren aan nieuwe gewerkt de resolutie die over deze praktijken door de 4 overeenstemming met resultaten van vakwedelnemers aan het symposium werd aangenomen tenschappelijk onderzoek tegenstrijdigheid men stelt allereerst dat het goedkeuringsbeleid troef uit de partijpolitieke sfeer gehaald moet worden 5 duizend meer of minder belangrijke kleinigheden als teksten beoordeeld worden dan moet dat den die zich in de bureaucratische sfeer ge slechts gebeuren op hun didactische en pedagogische waarde als boeken worden afgewezen gebeurt dat men spreekt zich ook uit voor een zekere liberaliteit meestal met argumenten die thuis horen onder nr sering op de lange duur men zou willen zien dat 3 5 de uitspraken van de kultusminister een aanbeveling tijdens de discussiebijeenkomst in Lüneburg lingskarakter krijgen en niet meer gelden als abso bleek dat zich daarbij de gekste dingen voor lute goedkeuring of verboden doen in het forum zaten schoolboekenschrijvers behalve de uitgever is er vrijwel niemand die het uitgever en vertegenwoordigers van de overheid verspreiden en invoeren van leermiddelen hele terwijl in de zaal onder de taaldidactici ook heel maal wil onttrekken aan het overheidstoezicht wat auteurs waren die in hun bijdragen aan de onbepaalde wildgroei op de schoolboekenmarkt discussie met treffende voorbeelden kwamen van zoals men dat in ons land kent is het andere bureaucratische willekeur of politieke censuur uiterste en zover zal het in de BRD waarschijnlijk het beoordelingsapparaat blijkt in de meeste nooit komen deelstaten niet ingesteld te zijn op het grote aantal te verwerken leermiddelen waardoor het 4 h e t congres in internationale s i c h t soms twee jaar of langer kan duren voor de uitgever bericht krijgt zeker bij methodes die uit schlo t t Haus 22 sprak in zijn openingsrede over hij meer delen bestaan is dat erg hinderlijk temeer schrijft het zn al lang met een kleine letter die daar het niet zelden voorkomt dat het eerste bundes i ndergrenzen als erhebliche barvieren deel wel geaccepteerd wordt en een van de ver we hebben in 3 gezien dat Beieren Württemberg volgden weer niet Baden Reinland Palts Hessen Saarland Nord dat de ene deelstaat een bepaald leerboek wel Rhein Westfalen Nedersaksen Sleeswijk Holstein toelaat en de andere niet is ook een heel normaal en de steden Bremen Hamburg Berlijn zich door verschijnsel met een progressief of wat progres een eigen cultuurcensuur onderscheiden de de sief aandoend schoolboek krijgt men in Beieren centralisatie van na Hitler op goeddeels histo geen poot aan de grond zodra ergens

een deel rische basis tendert ernaar om voort te duren en staatregering wat meer naar links of zeker wat zal niet zo sterk worden geschokt door een reso meer naar rechts gaat heeft dat direct invloed op lut i e van een didactiek congres ook al heeft meer het goedkeuringsbeleid dan blijkt dat hele beleid dan de helft van de deelnemers zich op de laatste al een rol te kunnen spelen in een verkiezings vri-jdag van 9 00 tot 12 00 uur met verbluffend e 14 ernst ingespannen om de tekst eindwandfrei te volen werk van heintel is dan ook aan die uni krijgen versiteit onts-taan de persoonlijke inbreng der bij de rechtschreibung steunden ze de aanwezige oostenrijkers relativeerde voor ons op aktion kleinschreibung door de enthousi-aste een aansprekende wijze het belang en het succes ling voorzitter hiestand zie hiestand 1974 voor van het een en ander een avond actie de verre verre tocht naar lune dat een klein land als luxemburg ontbrak kan burg te laten maken vanaf ongeveer de bodensee toeval zijn waarschijnlijk zal daar net als voor en dan te moeten horen dat het enige doel is zwitserland gelden ze gebruiken niet de voor de dat de brd oostenrijk de ddr zwitserland en hand liggende kans om in de keuken te kijken luxemburg tegelijk zwichten voor het pleidooi van de franse moedertaal didactiek voor kleinschreibung over het volledig ontbreken van de ddr werd de vormgevers aan het congres wilden enige poli niet gerept op onze voorzichtige informatie tieke pressie ontwikkelen door ook een resolutie werd geopperd dat het misschien de volgende op dit internationale terrein maal via we-nen zou worden geprobeerd om die er was een deelneemster die niet moe werd bij ook bij de congressen te betrekken elke gelegenheid de bestudering te bepleiten van de belangen van het Duits als zweitsprache voor in het programma was opgenomen dat een deel gastarbeiders in deze kring van vakdidactici neemster berichtte over moedertaaloverleg op klonk dat als in de woestijn geroepen in an-der een internationaal congres het ingelaste luisteren verband is er in Duitsland toch al heel wat ver naar wat de aanwezige buitenlanders in luneburg richt op dit belangenterrein zoals literatuurlijks te vertellen of te vragen hadden sloot erbij aan ten laten zien rosemarie rigol uit giessen en van diskussion het kenmerk van luneb-urg bij bochum vergele deutsch berichtte als van heel ver over het vijfde ken was niet alleen een vervijfvoudiging van deel wereldcongres van de aila association in-terna name er was ook voor het eerst sprake van inter tionale de linguistique ap-pliquee waarvan de nationale deelname die gewicht in de schaal leg anela a neer-landaise de tak in ons land is de oostenrijk was er wenen salzburg en kla in mon-treal canada daar trad voor het eerst in genfurt en zwitserland basel en zurich en als die vereniging een moedertaalsectie op de deel verschijnsel telden wij drie ned-erlanders beslist name eraan was naar het zich liet aanzien vrij ook mee al zal geen enkele Duitser begrepen toevallig uit een land of acht londen hongarije hebben dat wij drie zeer uiteenlopende instellin parijs quebec praag washington finland gen in nederland vertegenwoordigden en daar aila bulletin 21 gaat erover berichten is het mee alle drie samen nog maar nederland heel ge plan voor moer-willen we daarop wachten en er deeltelijk het is trouwens voor Nederlanders te zi-ner tijd op terugkomen als blijkt dat een heel moeilijk om meer dan receptief tot zo n con wijdmazig vergelijkingsnet 10 prikken over de gres bij te dragen of zij zouden in het eigen land wereld verspreid nog enkele gezichtspunten hun kruis

zorgvuldig moeten hebben verzameld vangt die van belang zijn voor een lesgever
ne en toebereid de aanwezigheid van een stuk of derlands tien echte buitenlan-
ders bleek voor het congres zo n sfeermaker van belang dat er een geimpro het 4e
symposium in frankfurt wordt voorbe viseerde zitting aan werd gewijd zwitserland
stal reid door hubert ivo²⁴ die kondigde al aan de de zonder schaamte uit dat zij
nog in een vakdi factor geschichte in het brandpunt te willen dactische oertijd lev-
en waar nederland zich plaatsen lohr 1979 heeft het slecht begrepen als zacht in
kan spiegelen uit oostenrijk was robert hij meent dat het de geschichte des faches
und saxer aanwezig een der redacteurs van de inte seiner vermittlung wordt de
rustige geleerde resante informationen zur deutschdidaktik 23 ivo heeft een
borende aandacht voor de onder stroom van het verborgen leerplan in de praxis
dan is er de misschien wel in europa unieke con die stroom is slechts ten dele
waar te nemen structie van de universiteit van klagenfurt fur door de didacticus
laat staan gemakkelijk te be b ildungswissenschaften voor elke leerstoel invloeden
dit noodlot zal het centrale thema geldt de toegevoegde opdracht mit besonderer
zijn niet zozeer de externe geschiedenis van ons berucksichtigung der didaktik het
reeds aanbe vak zs 15 er is ook besloten dat de gastarbeidersproble tendeels
hetzelfde vak is en voelden ons als ge matiek aan de orde zal komen en dat er
meer nooden aan rijke taeflen uit dit verslag blijkt systematisch dan in luneburg
austausch zal hopen we dat wij wel zonder minderwaardig worden beproefd met
het buitenland dus ook heidscomplex maar vol sterke indrukken thuis met neder-
land kwamen moet er niet een sterk vertegenwoordigende wij gingen naar luneb-
urg overtuigd dat moeder groep zich gaan voorbereiden op f rankfurt taaldidac-
tiek in vergelijkbare cultuurlanden gro 1981 noten het orgaan voor overleg en
sam en werking experi 1977 werd de t i tel jahrbuch der deu tschdidaktik mentele
lerarenopleidingen utrecht en de stich 1 978 op het eind werd de grondslag voor
luneburg ting voor de l eerp lanon twik k elin g gaven resp j oha n gelegd op h et
congres kregen we naast jahrbuch eimers en jan sturm subsidie voor het bezoek h
un 1978 een interne uitgave van de ruhr universit t vers l ag aan deze instanties is
u itge k om en bi j de b ochum auszuge der verh a ndlungen der vorlagen aclo m i
o postbus 2061 enschede het sympo im wrltlaut z symposion 1977 de uitgave van
sium de u tschdida ktik l un e burg 1979 ee n kort ver zo n jahrbuch is niet slordig
samengeflanst er is slag deze 1 6 a4 bladzijden met onder andere de vol ernstig
gestudeerd op de lezin gen en de discussies er ledige lijst van alle bijd ragen kan
bij de a c lo w or over den aangevraagd 7 het nieuwe jahrbuch zou midden septem-
ber al uitge n a een korte periode in erlangen n urnberg is n un komen zijn naar w
sch l o ttha u s in een brief mee del gaan werk en in ak en waar ook w bo et tch er
deelt waarschijnlijk zal de uitgever nog wel ermee h tymister en anderen een
groep vormen die op k o men in di t kalenderjaar velerlei m anieren het projec ton-
derwijs voorstaa t 8 naast n undels reeds genoemde lexikon is ook k h et belangri-
jke lex ikon der deutschdidaktik met stocker hrsg taschenlexikon der literatur und
n undel als h rsg r at i ngen 197 2 77 is n u ter tij d sprachdidaktik kronberg ts 1 9
7 6 heel infor ma tief uitver kocht een overzichtelijke ontsluiting is ook d boueke e
a zie ook e n undel zur grun dlage eio er didaktik bib liograph ie deutschunterrich
t ein auswah lver des sprachlichen han deins k ronberg t s 1976 s crip zeichnis

paderborn 19783 tot aschenburch s 939 van alanders hoeven we hier maar enige boeken als we die groeperen naar de vertegenwoordigde titels te noemen om de mode van enkele jaren terug scholen was de phoorsprong te merken en berop te halen lijn bielefeld dortmunde slingen flensburg analyzing teaching behavior 1970 gottingen hildesheim keulen ludwigsburg munheiping teachers change their behavior 1963 sterreutlingen saarbrücken diephswaren alle ln terac fion analysis in the classroom 1966 maal en vaak met groepjes aanwezig lüneburg zelf tea cher in fluence pupil attitudes and achievement na tuurlijk in de eerste plaats ook de gesamthoch 1960 schule een concentratie van tertiair onderwijs in zie de wa genin gse dissertatie van j van bergeijk di plaatsen net niet bedeed met een universitei twas dac tisch han delen een terreinverkenning in verband rij k vertegenwoordigd duisburg essen eichsttmet de praktische scholing van aan staande leraren kasset en siegen de universitaire vak didactici in groningen 1971 duitsland een algemeen type ordinarius ontbraken in duitsland arno a bellack e a die sprache im geenszins maar waren er meer a titre personnel klassenzimmer dusseldorf 1974 sprache und over deze richtlijnen van 1973 twee duitse uitgaven 15 ven 10 werner ingendahl de rmetaphorische prozessen orbert altenhofer e a die hessischen rahmen schwann 19732 richtlijnen für das fach deutsch sekundarsstufe 1 in aufsarzziehungsis hilfe zur emanzipation der wissenscha flich en diskussion k ronberg ts 1974 schwann 1972 scrip totor sprechspiele rolle nspiele list 1975 sprechen und schreiben um riss eio er didaktik der hannelore christ e a hessische rahmenrichtlinien sprachlichen ausserung quelle meyer 1975 analyse und dokumentation eines bildungspoliti erzie hungsziel sprachliche versta ndigung k amp schen konflikts dusseldorf 1974 1978 een in troducerend overzicht is te vinden in l nford aarenboven in samenwerking met anderen ma tionen zur deutschdidaktik 1978 nr 6 p 35 von der aufsatzkritik zur textproduktion beifrage sprachhandeln van en undel zur neugestaltung schriftlicher sprachproduktion de vorlagen und ergebnisse des nurnberger symposiums curriculum primarisch e verschenen als per handlungsorientierter deutschunterricht quelle spektieven der deutsch didaktik 1975 n a boch um meyer 1977 16 zie lents van tuyl 1979 18 denk aan iemand als huygens we hoeven worp 11 de gedachten van g hmeed professor in chicago maar op te slaan en lezen 1863 1931 gingen eerst doorwerken na zijn dood fan in den schepen stoe l t fan r echte r van de stadtdoor c w morris bezorgd mind self and society fan inder echten pas ervaren als mijn kat 1934 the philosophy of the act 1938 wee zeid ick borgeren wee weduwen en weesen door a strauss bezorgd the social philosophy of enzovoort g hmead 1956 in de dutse ontwikkeling is zulk hoo fd letter gebruik een belangrijke voortzetter is e rving goffman onder gesystematiseerd andere the presentation of self in everyday life zie 19 h et weense blad kurier weet op 30 1 1 75 zelfs te voor een korte toelichting op het symbolisch in ter v oorspel len dat het k lein schrijven van substantie ven actionisme nogal populair tegenwoordig welraven zal leiden tot de untergang des a bendlandes 1975 p 11 13 20 door ria jaarsma als moge lijkheid besproken en van 12 een heldere inleiding op de problematiek vindt men de hand gewezen in moer 1977 3 schoolboek en in taaldidactiek aan de basis

1978 2 3 4 taalont een boterham met tevredenheid wikkeling en sociale ontwikkeling 21 de brief vermeldde welke teksten in het boek niet het hoofdwerk van basil bernstein is class codes acceptabel zijn een hele lijst met o a d e volgen de and con trof na men ern es t h e m in gw ay die killer charles 1 theoretical studies towards a sociology of language dickens adel und volk gunter grass in ohn ii applied studies towards a sociology of language macht gefallen erich k stner kurt tucholsky ii towards a theory of educational transmissions hein e b ii b recht die bergpre digt theodor voor de wijze waarop sociolinguïstiek erop door h e u s s r e d e zur einw ei h ung des g e d e nkstei n s im ging verwijzen we naar het aangehaalde taschen e h e m ali gen konzen t rat ionslager ber gen belse n nov lexikon van stocker sub voce 1952 13 peter martin roeder sprache sozialstatus und 22 b e h al ve d e reeds genoemd de gru nd e n fo l ge kurs is schulerfolg heidelberg 1965 het aand eel v an sch lo tth aus n og verm e lde n s w aa rd i n ook in o f bollnow hrsg sprache und erziehung de belangw ekk ende ree ks sprachprojekte bij wes ter weinheim 1968 mann verlag d 3300 braunschweig postfach 3320 ulrich oevermam sprache und soziale herkunft ber o o k schreef h ij ee n fundamenteel a r t i kel n l o h in lijn 1970 steuert der k omm uni k ati o ns be g r i f f de n deu tsc h idem schichtenspezifische formen des sprachverhal un terri cht l in e wol fru m h rsg kommun ikation tens und ihr einfluss auf die kognitiven prozesse in aspek te zum deutschunterricht b al tm an n sweile r h roth hrsg begabung und lemen stuttgart 1975 p 11 27 1968 1969 2 23 de zes nummers van 1 976 1978 bestrijken bibliogra 14 zie de titels van een aantal van diens b oe ken fisch a lle dui tss pre k e n d e l a nden in c lu sief de ddr a study of the nonsranda rd english of negro and h et laats te vo l g nu m mer was 4349 d aare nbov en puerto rican speakers in new york city 2 vol new wel bi jna 50 fo rsc hu n gs berichte van ti e ntal l e n d idac york 1968 tici en practici uit oostenrijk en de brd de reeks the study of nonsstandard english 1970 stagne ert trouw ens 6 78 i s het laatst u i tge ko m en language in the toner city study in the black n um me r english vetoecu ar philadelphia 197 2 24 h ubert i vo heeft voor een duits geleerde weinig ge on he adequacy of natura languages development sc h reve n we n oem en of tense trier 1977 kritischer deutschunterricht 1 9 74 15 hermann helmets didaktik der deutschen sprache zur wissenscha ftlichkei t der didaktik der einfuhrung in die theorie der munersprachlichen deutschen sprache und l iterarur voruberlegingen und literarischen bildung stuttgart 1966 1976 9 zu eio er fach interrichts wissen scha ft 19 7 7 robert ulshsfer methodik des deutschunterrichts ee n nu mm er van d is k ussion deutsch zu r politischen 3 v ol unterstufe 1976 mittelstufe 1 197610 mi t dim ension des du da t hij met d rie andere n schree f relstufe neufassung 1974 ulsh ofer was ook de op kwam a ls sond erban d u it i n 19 73 richter en jarenlang de hoofdredacteur van der tenslotte ook met anderen weirermachen abschaf deutschunterricht beitrige zu seiner praxis und wis fe n verindern t zum gebrauchswert von literatur senschafflichen grundlegung stuttgart 1948 texte und metertal zum l ifera tu runie rricht 1973 2 erika essen methodik des deutschunterrichts heidel alle u it g ave n z ij n b ij d ies te rw eg berg 1971 9 25 die kreeg trouwens in b ochum een beurt door horst alle drie voorbeelden dat een persoon in een ge joc h i m f rank d ie to en ne t zijn m ag n um opus had samtdarstellu n g het volledige

moedertaalonderwijs uitgegeven geschichte des deutschun terrichts von omvat die werken zijn daarin onderscheiden van het den anfiingen bis 1 945 munchen 1 973 996 blz redacteurswerk van bijvoorbeeld alexander bein i n l u ne bu rg p le itte j ulia ve e ckh a rd leerli ng e v an lich b sowinski erich wolfrum hel mets ervo or om d e gesc hied sc h rijvi ng v an h et 16 jahrbuch 1978 p 65 m oe de rtaa l on der wij s t e gebu rik e n bi j de n ie uwe on t 17 klaus ehlert werkte met 7 an deren mee aan de w i kk eli ng en maa r e r g i ng n ie t veel overtuigings deutsche literaturgeschichte metzler 1978 kracht uit van he t be too g 17 l iteratuu r behr e a 197 2 k behr e a grundkurs fiir deutschlehrer sprachliche informationen kommunika tion analyse der voraussetzungen und be informationen zur deutschdidaktik zeilschrift fut den dingungen des faches deutsch in schule und hochschu deuschunterricht in wissenschaft und schu e salzburg e weinheim basel 197 2 197 6 behr e a 197 5 jahrbuch 197 8 k behr e a folgekurs fiir deutschlehrer didak tik und harro muller michael s hrsg jahrbuch der deutschdi methodik der sprach lichen kommunikation begrun daktik konigstein ts striptor 197 8 dung und beschreibung des projek orientierten deutsch lentsz van tuyl 197 9 unterrrrcht wein heim 197 5 l lentsz h van tuyl drie opvattingen over moeder ten brinke 1974 taal on derwijs verslag van een studiereis naar west duits j s ten brinke taalgedrag van ler aar en leerling via de land gesprekken met wolfgang boetrcher werner zg kwa rts lag bestudeerd in moer 1974 5 p 230 236 ingendahl hubert ivo ensched e 1979 slo postbus diskussion deutc h 2041 e nsch e de zeilschrift fut deutschlehrer aller schulformen in aus lohr 197 9 bildung und praxis frankfurt a m 1970 stephen lohr elfenbeinturm und schwindelerregende ehlich rehbein 197 2 didaktik in praxis deutsch mei 1979 nr 35 p 2 3 k ehlich j rehbein zur konstitution pragmatischer meijerink vos 1977 1978 197 9 einheiten in einet instution das speiserestaurant in h meijerink j vos tussen de regels methode neder d wunderbar hrsg linguistische pragmatik frank la nds voor 1 5plus g r on i nge n 1977 1 1 1978 11 1979 furt a m 1972 p 209 254 111 ehlich rehbein 197 7 walraven 197 5 k ehlich j rehbein wissen kommunikatiever t wal raven taalgebruiken taalwetenschap inleiding in handlen und die schule in goeppert 1977 p 36 114 het onderzoek van verbale kommu nikatie assen 1 am goeppert 197 7 sterdam 197 5 h c goeppert hrsg sprachverhal ten im unierricht wolfrum 197 2 rist kommunikation von lehrer und schuier in der erich wolfrum hrsg taschenbuch des deutschunter unterrichtssituation munthen 197 7 richts grundfragen und praxis der sprach und litera heintel 197 8 turpada gogik esslingen 1972 baltmannsweiler 1976 2 p hein tel modellbildung in der fach didaktik eine phi wolfrum 197 5 losophisch wissenschaftstheoretische unter suchung erich wolfrum hrsg kommunikation zum deutsch klagenfu rt 1978 under richi baltmannsweiler 197 5 hiestand 197 4 w h hiestand hrsg rechtschreibung müssen wirneu schreiben ernenl weinheim und basel 1974 18